

Бранислав ОСТОЈИЋ*

ЦРНОГОРСКИ ГОВОРИ У ДЈЕЛУ ПАВЛА АПОЛОНОВИЧА РОВИНСКОГ

Сажетак: У овом раду аутор разматра богату збирку грађе о црногорским говорима П. А. Ровинског чији дијалектолошко-истраживачки корпус стоји одмах уз Вука Караџића и заузима значајно мјесто у првој фази дијалектолошке дјелатности на тлу Црне Горе. Његова запажања о свим доменима језичке структуре црногорских народних говора (прозодијским, фонетским, творбено-лексичким, морфолошким и синтаксичким) публикована су тек 1905. године, а његов допринос на дијалектолошком плану доскоро је остао незапажен.

Кључне ријечи и синтагме: *црногорски говори, прозодија, фонетика, морфологија, синтакса, лексика, творба, структура, разуђеност*

I

Када је ријеч о проучавању говора Црне Горе, истаћи ћу само неколико својих опсервација:

(1) Од свих штокавских говора, црногорски говори су најиздиференциранији. Сразмјерно броју становника тај се однос изразитије истиче што их чини привлачним у науци о језику.

(2) Од свих штокавских говора, говори у Црној Гори су најиспитанији.

(3) Сразмјерно броју становника ниједна област у бившој Југославији није дала толики број дијалектолога као Црна Гора.

(4) У првом знатнијем дијалектолошком прилогу са подручја српскохрватског језика, који је написао Вук Караџић 1836. г., црногорским говорима је посвећена знатна пажња. Они су своје право мјесто нашли у првој великој студији М. Решетара 1900. г. о штокавским говорима.

* Редовни члан ЦАНУ

Осјећајем потребу за понеком оградом уз поменуте опсервације:

(1) Густина дијалекатске диференцијације посебно је интензивна у пространој црногорској говорној зони која припада зетско-јужносандачком дијалекту. У другој говорној зони која припада источнохерцеговачком дијалекту она је доста умјерена. Разлике између поменуте двије говорне зоне знатно доприносе укупној диференцијацији на говорном подручју Црне Горе.

Уз 2. и 3. опсервацију истичем:

(2) Нијесу сви значајни радови о црногорским говорима потекли из пера аутора Црногораца, иако се тежиште рада на испитивању говора Црне Горе нашло на ауторима из Црне Горе (Ивић 1984: 32).

II

У дијалектолошкој дјелатности на тлу Црне Горе јасно се разликују двије епохе: она прије 1927. године и она која почиње том годином.

На почетку прве деведесетогодишње епохе дијалекатског рада на тлу Црне Горе стоји Вук Караџић са проницљивим и драгоцјеним запажањима, па затим слиједи умјерени вуковац Димитрије Милаковић. После њих долази неколико аутора који су оставили краће забиљешке од по неколике странице о једној појави или о неколика питања махом у одређеним мјесним говорима: Лука Зоре (1879), Иван Броз (1893), Тома Брајковић (1893), Алексеј Александрович Шахматов (1898), Саво Вулетић (1903. и 1904), па затим најзначајније име из прве епохе Милан Решетар (1900. и 1903).

Одмах уз Вука у другој половини 19. вијека истиче се Павле Аполонович Ровински. Један је од европски образованих интелектуалаца онога времена на нашим просторима и један од најпознатијих истраживача етноисторијских и културних прилика на Балкану у току 19. и 20. вијека. Његов научни и публицистички рад понајбоље репрезентује стање духа у то вријеме после Вукове језичке реформе. Његов дијалектолошки истраживачки опус остао је доскоро мање познат обавијештеној јавности и тако је остао незапажен његов крупан прилог проучавању црногорских говора на који је 80-их година скренута пажња, истакавши да је то „прва тако обимна и богата расправа о говорима Црне Горе” (Петровић 1972: 67). „Својим дјеловањем у Црној Гори, и својим дјелом о њој, Ровински је стекао мјесто у историји њене културе.”

Своја запажања о језику у Црној Гори, њеним говорним особеностима унио је на око 200 страница у свој географски и етнографски опис Црне Горе (1905) расправљајући о свим нивоима: прозодијском, фонет-

ском, морфолошком, творбено-лексичком и синтаксичком. Иако, као странац, није успио да у потпуности савлада језик, па иако га није биљежио беспрекорно, а није располагао ни лингвистичким образовањем, његово дјело о црногорским говорима није остало у сфери аматеризма. Напротив, оно представља велики замајац у афирмацији аутохтоних црногорских говорних особина и црногорских народних принципа који је силовито кренуо с Вуковим филолошким радом.

Изузимајући прилоге В. Караџића и М. Решетара, који освјетљавају поред црногорских народних говора цјелокупни штокавски дијалекатски простор, и П. Ровинског који изричито говори о црногорском дијалекатском простору, у првој фази дијалектолошких радова у Црној Гори јавља се и велико руско лингвистичко име Алексеј Александрович Шахматов који у свом чланку *К историји ударениј в славјанских јазиках* (Известија 3/1, Одјељење руског језика и књижевности, Императорска академија наука, Москва 1898, 30–34) износи своје теоријске записе говора Чева, Цуца и Његуша. Предмет његова интересовања је прозодија. Њега помињем не због неког нарочитог остварења, већ због његовог великог имена, и зато што је његов прилог доскоро остао заборављен (Ивић 1984: 33).

Студија П. А. Ровинског о црногорским говорима појавила се отприлике у вријеме када су у дијалектологију српскохрватског језика закорачили Решетар и Белић, школовани лингвисти, а Белић тек на почетку своје научне каријере.

У неким детаљима своје дијалектолошке активности стао је испред оба наша велика научника, па иако је као странац и као аматер ушао у лингвистику у осмој деценији живота (Петровић 1972: 68).

III

Нијесмо у могућности ни таксативно да изнесемо све појединости које проучава П. А. Ровински у вези са црногорским говорима. Учинићемо само општи осврт на вриједно и исцрпно дијалектолошко дјело са мноштвом значајних података о црногорским говорима.

1. Ровински је добро представио литературу о прозодији у говорима Црне Горе и показао се као њен одличан познавалац. Посебну пажњу посветио је Решетаровим расправама о акценатским односима новијих штокавских говора источнохерцеговачког типа у Црној Гори и старијих штокавских говора зетско-јужносанџачког типа.

Иако његово руско уво није могло да схвати и прихвати црногорску политонију с узлазном и силазном природом, он ипак не гријешу у оби-

лежавању мјеста акцента, а ријетко у његовој дужини. Каткада мијеша силазне и узлазне акценте. Није чуо увијек разлику између двају дугих акцената у оним говорима гдје она постоји. Често их обиљежава руским акценатским знаком. Силазне акценте је, међутим, одлично схватио, ријетко мијеша дуги и кратки.

IV

Много трајнију вриједност имају његова запажања на фонетском, морфолошком, лексичко-творбеном и синтаксичком нивоу.

1. Ровински скоро у цјелости обрађује фонетску проблематику. Он полази од гласа јат као од основне особине говора Црне Горе. За потврду својих погледа често узима примјере из „поезије”. Када је у питању глас јат или било која друга појава која утиче на промјену дужине стиха, примјери из овога корпуса нијесу увијек поуздани. Такве примјере са супституентом *је* мјесто *ије* у говорима Црне Горе и *је* умјесто *јата* Ровински посматра са истих позиција, чиме квалификује црногорске говоре појавама које нијесу могле бити потврђене каснијим истраживањима на терену.

Нијесу потврђени ни екавизми типа: *геџе, гег, геџелина, лече се, седе, свети, недра, блега, њосече* и сл. које Ровински лоцира у Васојевићима и Кучима.

Сви приговори да наша данашња сазнања у појединим црногорским говорима не потврђују наводе П. Ровинског су обично без основа. Приговори се најчешће могу стављати уз примјере из поезије и кад је у питању акценатски систем. Павле Ровински износи резултате тадашњег стања у говорима Црне Горе. Ако се има у виду да је основна језичка законитост „његов закон је његов вјечити ток”, онда је сасвим јасно да је временска дистанца могла учинити своје.

Потврђено је запажање Ровинског о појави икавизама у говорима Црне Горе, посебно у Зети и Подгорици. Интересантна су разлагања Ровинског о јотовању. У том погледу он издваја пјешивачко-бјелопавлићку зону у којој се не јотују лабијали (*скујјайџи, робје, Жујјани, љубјаше, ловјаше, ломјавина, којје*) и подгоричку, односно Подгорицу с околином, гдје се јављају нејотовани сугласници типа: *блежайџи, влера, невлестџа, несмледоше, илена, млестџо*.

Овом особином подгоричкој зони се прикључују Пипери, Кучи и Васојевићи са нешто мањим процентом одсуства *л ејенџејџикума*.

У последњем случају Ровински посматра појаве које су „хронолошки врло удаљене” (Петровић 1972: 69), али је његово запажање пот-

пуно прихватљиво када је ријеч о просторном ширењу појава. Додуше, новија испитивања показују да је у Пјешивцима нешто друкчија ситуација што је сасвим разумљиво с обзиром на вријеме посматрања појава. Писани документи тога времена потврђују констатацију П. Ровинског.

Ровински добро примјећује у неким говорима Црне Горе разлику између примарног и секундарног вокала *a* који води поријекло од полугласа. Тачно разграничава изговор вокала *a* полугласничког супституента и међувокала, вокала између *a* и *e* и везује овај последњи за говор Црмнице и Ријечке нахије што потврђују и новији испитивачи ових говора.

Додуше, он такав међувокалски изговор везује и за Катунску нахију, Пипере и Васојевиће. Новија истраживања тих зона не потврђују у потпуности налазе Ровинског што не значи да у вријеме када је Ровински истраживао није постојала на тим пунктовима. Новије особине могле су недавно ући у ове говоре.

Доста детаљно Ровински говори о изговору појединих гласова на црногорском говорном простору, о њиховој дистрибуцији и репартицији, редукцији, асимилацијама, односно њиховим алтернацијама.

Он, на примјер, лоцира изговор *їред, їредље*, мј. *їроб, їробље* (Пива), *међу себом* (Кучи), *їуїла* мј. *їиїла, Пилиј* мј. *Филиј, Дровњак* мј. *Дровњак, дрез, дрезобразан, їко* мј. *ко, їој, дој, ној, каба, кабо, кабао*, али не лоцира и примјере са протетичним *ј* (*јуларе, јон, јог*).

Његова богата грађа по правилу поуздано је забиљежена и лоцирана. У вези са тим ни каснији радови других научника нијесу много надмашили пионирски посао Ровинског. Студија Ровинског изостаје иза савремених дијалектолошких истраживања само у осмишљавању података. О значају чињеница и њиховој интерпретацији Ровински не поклања пажњу нити он доноси посебне закључке с претензијама на дефинитивност. Класичним стилем теренског рада добио је свјежу и аутентичну грађу коју спасава од заборављања. Проблеми су више постављани него разрешавани.

V

Од мноштва података о творби ријечи и морфологији о којима Ровински расправља издвајам овдје оне најинтересантније. Он, на примјер, дескриптивно констатује:

Уз неке именице мушког рода конгруенцијски индикатор је у облику женског рода (*велика їлиб, у їрву мрак, срдачна їоздрав*).

Именица *бедро* обично је женског рода: *до бедре, уз бедру му сабља...*

Именицу *года* забиљежио је Ровински и као *годо* (у *ѿо годо* и у *ѿо годо*).

Идентичан је конгруенцијски индикатор неких именица женског рода с парадигматиком па биљежи мјесто: *ровачкої војводе* – *ровачке војводе*; мјесто *ѿурскої дуљубашу* – *ѿурску дуљубашу*

У именица прве деklinације у дат. инст. једн. поред –*има* познато је по Ровинском и –*ама* (*бргама*), мада новија испитивања не иду у корист Ровинског.

Посебно су фреквентни придјевни с компаративном морфемом: –*и* (*и*): *црнши*, *дјелши*, *живши*, *сѿарши*, *ѿрудши*...

Позамашан је списак прилога и прилошких израза које Ровински лопцира у црногорским говорима.

Ровински не инсистира на књижевнојезичкој норми. Међутим, јасно видимо да прецизно уочава разлике између старијих и новијих говора Црне Горе чиме се у оно вријеме ауторитативно прикључио умјереним вуковцима.

VI

Мада је у нашим дијалектолошким студијама мало поклањана пажња синтакси и фразеологији, Ровински у својим истраживањима саопштава приличан број таквих специфичности. Ту се прије свега мисли на особености везане за карактер и структуру реченице и појединости који се тичу конгруенције; на употребу падежа у слободној и блокираној вези као и низа атрибутских веза. Посебно су карактеристичне појаве које се тичу конгруенције као и специфичних израза у различитим случајевима.

Опсежан списак посебних израза у различитим приликама, израза који се односе на појаве у природи, на јело и пиће, поздраве и молбе, жалбе, обичаје, ругалице и израза који се тичу ратовања и мноштво израза везаних за најразличитије животне ситуације, па најзад и списак личних имена и презимена црногорских су прилог речницима црногорских народних говора и патронимијском речнику Црне Горе.

И тако даље.

VII

Ровински је приступио истраживањима црногорских говора без икаквог сигурног ослонаца. Основне податке је могао добити од Вука, мада је он добро обавијештен о тада доста сиромашној литератури и у

вези са црногорским говорима. Без обзира на то, његово дјело носи печат дијалектолошког испитивања.

Због несигурног ослоња, Ровински је био осуђен и на појединачне промашаје типа: да не региструје диференцијалне особине, да не прецизира његову дистрибуцију, да не промаши критеријуме класификације грађе сл. (Петровић 1972: 71).

Изразитије интересовање за проучавање штокавског дијалекта и говора почиње послје изласка из штампе његове књиге, мада се појачан интерес наших дијалектолога јавља нешто касније. У таквом окружењу види се колико је напор П. Ровинског на пољу дијалектологије племенит и плодотворан.

Он је својом расправом оставио прве податке о синтакси у црногорским говорима и дијалектологији српакохрватског језика уопште. Синтаксичком проблематиком наши дијалектолози почињу да се баве тек у другој фази рада после 1927.

Он је регистровао врло богат фонетски материјал у говорима Црне Горе што и данас представља ријеткост у нашој дијалектологији.

Он је забиљежио велику ономастичку грађу којој наши научници прилазе тек у последње вријеме.

Све до 80-их година прошлог вијека Ровински као дијалектолог остао је незапажен у нашој науци о језику. И то је велика грешка југослависта. Да је неко одмах кренуо његовим путем, да је његова сирова грађа провјерена, допуњена и разрађена, наша би дијалектологија заузела посебно мјесто у словенским круговима. Имали смо, дакле, захваљујући Ровинском, шансу коју смо пропустили. То заиста не умањује улогу и значај П. Ровинског у развоју наше дијалектологије односно у изучавању црногорских народних говора.

ЗАКЉУЧАК

На основу изреченог могло би се закључити сљедеће:

1. Павле Аполонович Ровински је један од значајних филолога друге половине 19. вијека у нас, чија је филолошка дјелатност оставила дубоке трагове у науци о црногорским народним говорима.

2. Његова студија о црногорским народним говорима, и поред одређених недостатака, задржава мјесто у уском кругу остварених дијалектолошких студија о црногорским говорима у првој фази наше дијалектологије. Она, као и Вукови дијалекатски прилози у своје вријеме, има у неку руку извиђачки карактер.

3. Наравно, Павле Ровински није могао стићи у све црногорске крајеве па се определијелити за одбир говорних зона и пунктова који су га посебно привлачили.

4. То је збирка говорне грађе заступљена у знатном обиму, веома карактеристичних и драгоцјених обавјештења о разноврсним црногорским говорима, али у њој нема цјеловитијег прилаза ниједном од њих што није ни био циљ овог аутора.

5. Не може се рећи да се Павле Ровински у густом сплету вокалских, прозодијских и морфолошких појава у црногорским говорима као страни научник није најбоље снашао. Напротив, постигао је циљ који је себи поставио – да забиљежи и од заборави спаси огроман репертоар дијалектолошке проблематике.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Караџић 1836: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пословице*, Цетиње 1836, VII LIII.
- [2] Решетар 1900: Милан Решетар, *Акцентуација српскохрватских јовора из 1900*.
- [3] Решетар 1900: Милан Решетар, *Der Stokavische Dialekt, Wien 1907, 1/319*.
- [4] Ивић 1984: Павле Ивић, *Осврћ на лингвистичке методе досадашњих истраживања црногорских народних јовора (Зборник радова)*, 3, ЦАНУ, Титоград, 31–47.
- [5] Петровић 1972; Драгољуб Петровић, *Једна незајажена расправа о јоворима Црне Горе*, Зборник за језик и књижевност 1, Титоград, 67–71.

Бранислав ОСТОИЧ

ЧЕРНОГОРСКИЕ ГОВОРЫ В ТРУДАХ П. А. РОВИНСКОГО

Резюме

В настоящей работе автор рассматривает богатое собрание диалектного материала о черногорских говорах П. А. Ровинского, диалектологический исследовательский корпус которого стоит наравне с Вуком Караџичем и занимает видное место в первом этапе диалектологической деятельности в ареале Черногории. Его рассуждения о всех аспектах языковой структуры черногорских народных говоров (просодических, фонетических, словообразовательно-лексических, морфологических и синтаксических) опубликованы лишь в 1905-м году, а его вклад в диалектологию оставался до недавнего времени незамеченным.

Ключевые слова и словосочетания: черногорские говоры, просодия, фонетика, морфология, синтаксис, лексика, словообразование, структура, диалектное членение